

Mål & Mæle · 2

18. årgang, september 1995

Hvorfor forsvinder dialekterne?

Man har givet skolen og læsefærdigheden skylden, man har søgt årsagen i vandrungen fra land til by, og man har lagt ansvaret på radio og tv. Men nok så vigtige synes de dialekttalendes egne holdninger at være. Side 6

Nye ord i dansk

Grunden til at det er så svært at lave nye ord, er såmænd kun at vi ikke kan tage os sammen til at vedtage at det er let! Side 11

Den pietetsfulde respektløshed

er den gode oversætters hoveddyd: han skal være loyal over for originaltekstens indhold og budskab, men mht. form er det det sprog han oversætter til, han skal respektere.

Side 16

Så har vi balladen!

Grammatik er ikke noget populært fag i skolen, men kunne være en frydefuld, bevidsthedsudvidende oplevelse. Hvis ikke viden-skaben og undervisningen havde ødelagt det hele allerede for 2.000 år siden. Side 21

Ramaskrig

Ved du hvad et *ramaskrig* er? Kender du reglerne for forkortelsespunktum? Og hvad er egentlig en *fejefyr*? Tjek din sprogviden!

Side 32

Sprogligheder	2
Dialekterne forsvinder	6
Lad os lave et ord! .	11
Oversættelses-sprog	16
Grammatik	21
Akademisk og pædagogisk	27
Facitliste	31
Sprogviden	32

I princippet er alle sprog i stand til at udtrykke det samme. Og påstande om at et givet nationalsprog – typisk: det man selv bruger – på et bestemt historisk tidspunkt i særlig grad skulle være egnet til at udtrykke »den menneskelige tanke« kan kun betegnes som udslag af chauvinisme.

Klaus Kjøller

SPROGLIGHEDER

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,

Pernille Frost

C/o Dansk Sprognævn

Njalsgade 80, 2300 København S

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Bebrejde

Har Mål & Mæle lagt mærke til at bebrejde nu bruges på en anden måde end før? Tidligere bebrejdede man en noget, men nu bebrejder man en *for* noget. Hvorfor nu det?

Thomas Hansen
Slangerup

! Ja, det har vi lagt mærke til, og vi har oven i købet en forklaring på denne udvikling. I øvrigt er der eksempler på *bebrejde for* som er et par hundrede år gamle, men der er ingen tvivl om at det er noget der breder sig i disse år.

Bebrejde er et udsagnsord med indirekte og direkte objekt. En typisk forbindelse af denne art er *jeg gav hende nøglen*. Den betyder at *jeg* (grundledet) gjorde et eller andet hvis resultat

var at *hun fik nøglen*. Forholdet mellem indirekte og direkte objekt er det der svarer til forholdet mellem grundled og genstandsled forbundet med *få*. Se på eksempler som *vi sender Dem en kvittering* (De får en kvittering), *de tilbød mig en hot dog*, *han rakte mig avisen*, *hun lånte mig sin skrivemaskine*, *hent mig lige en avis*.

De findes også med præcis det modsatte betydningsforhold, altså »miste«: *de fratog mig alle mine penge*, *man nægtede os opholdstilladelse*, *de fradømte ham kørekortet*, *reparationen kostede mig en formue* osv.

Når det normale er at der består et *få/miste*-forhold mellem indirekte og direkte objekt, er det let at se at *bebrejde*-konstruktionen falder udenfor: *hun bebrejdede ham hans opførsel*; her kan man ikke se noget *få/miste*-forhold mellem *ham* og *hans opførsel*. Det er et atypisk eller »dårligt« indirekte objekt vi har her.

Denne skævhed retter sproget så op på ved at ændre konstruktionen: *hun bebrejdede ham for hans opførsel*. Det vil sige at *bebrejde* grammatisk flyttes over til nogle udsagnsord som det ligner i forvejen: *hun dadlede/kritiserede/roste ham for hans opførsel*.

Bebrejde en noget udskilles af sproget, så at sige som et generende fremmedlegeme. Men det vil tage nogen tid. Når jeg bliver spurgt, svarer jeg stadig at det er forkert at sige eller skrive *jeg bebrejder Dem ikke for noget*. Det korrekte er stadig det forkerte *jeg bebrejder Dem ikke noget*.

EH

? Løgn og latin

Hvorfor optræder *latin* egentlig i udtrykket »løgn og latin«? Man skulle snarere tro, at latin var noget positivt, som det jo er når man taler om at noget er »god latin«.

G. Lindahl
København N

! Det er rigtigt at *løgn og latin* bruges som en tautologi, altså et dobbelt udtryk, hvor de to led nærmest er indbyrdes synonyme, eller i hvert fald beslægtede; *spot og spe, lys og lygte og gods og guld* er andre eksempler på tautologier.

Løgn og latin er sandsynligvis en forkortelse af et lidt længere ordsprog, som man kan finde i Peder Syvs ordsprogssamling fra 1682: *Var løgn latin, da var mange lærde folk*. I dette ordsprog er *latin* jo netop ikke sidestillet med *løgn*, men det er alligevel nærliggende at tautologien opstår. Dels står udtrykkene side om side i ordsproget; dels er der bogstavrim (*løgn og latin* begynder begge med *l*), hvilket er et typisk træk ved tautologien; og dels kan man jo som lægmand have grund til at opfatte *latin* negativt som 'uforståeligt vrøvl'.

Samme holdning til *latin* er formentlig skyld i, at vi har fået udtrykket *hokus pokus*. Dette skal nemlig være den verdslige udlægning af teksten til den kirkelige nadver, der blev gennemført på latin – ligesom gudstjenesten i øvrigt – indtil reformationen. Nadverbrødets forvandling bliver i den katolske tradition bl.a. ledsaget af ordene »hoc est ... filii corpus« – 'dette er ... sønnens legeme', og det er rimeligvis den situation, der efterlignes i ord og gerning, når taskenspillere og tryllekunstnere udtaler den uforståelige be-

sværgelse *hokus pokus ... filiokus!* og derefter lader miraklet åbenbares.

PF

? Livet i sofaen

Har Mål & Mæle bemærket at det »poetiske udtryk« *sofavælger* nu bruges om fjernbetjeningen til tv'et?

Lund, Hellerup

! Nej, ikke før nu. Det er endda så etableret, at Politikens Slangordbog fra 1993 har registreret denne betydning. Ud over at det er morsomt, er det et godt eksempel på, hvordan sproget »leger med sig selv«; i dette tilfælde på den måde, at et slangudtryk opstår ved at genbruge og spille på et allerede etableret udtryk.

De første *sofavælgere* så vi i 1939 i forbindelse med folkeafstemningen om en ændret grundlov. Ifølge T. Vogel-Jørgensen i »Bevingede Ord« opstod udtrykket *sofavælger* som skældsord om de vælgere, der fulgte partiet Venstres råd om overhovedet ikke at stemme, for på den måde at forhindre vedtagelsen af grundlovsændringen ved en for lav stemmedeltagelse. Sofavælgeriet var altså et valgteknisk instrument i en situation, hvor der ellers var flertal for ændringsforslaget. Vogel-Jørgensen mener at udtrykket dengang blev dannet i analogi med det nedsættende udtryk *sofabonde*, som på det tidspunkt betegnede en bonde, der var så velstillet, at han ikke behøvede at deltage personligt i gårdens drift.

Oprindeligt bebrejdede man altså *sofavælgeren* hans manglende demokratiske ansvarsfølelse, men i dag er ordet vel knap nok nedsættende (jf. at Nudansk Ordbog definerer en *sofavælger* som 'person, der undlader at afgive sin stemme ved et valg'); i disse tider kan man snarere spore en vis sympati

for sofavælgerens politikerlede og frustration.

Sofavælger er også blevet brugt ironisk i den pålydende betydning 'en, der vælger sofa(er)':

»Sofa på 17 måder. High tech eller hygge? Spørgsmålet gælder sofavælgerne, for selv om Milano har givet de hårde møbler dødsstødet, fremstilles der fortsat nye sofaer, som ikke bliver borte i puder og polster (Bo Bedre, okt. 1988)«.

Den pålydende brug er ligesom 'slangbrugen' en reference til 'ikke-stemmer-betydningen', og uden denne kunne de to andre dårligt tænkes.

Sofavælgerens nære slægtning er *sofa-atleten*, som if. Politikens Slangordbog er det ivrige sportsmenneske, der ironisk nok nøjes med at se andre røre sig på tv-skærmen.

Den yngste sofageneration er *sofakartoflerne* (fra eng. *couch potato*). Det er de inkarnerede tv/video-narkomaner, som med »sofavælgeren« i hånden spiser sig til en kartoffellignende facon i chips, slik og cola.

PF

? Udtalen af ø og å

Allerførst vil jeg udtrykke min glæde over at bladet, trods økonomiske vanskeligheder, vedbliver at udkomme.

Til spørgsmålet: Jeg er kommet alvorlig i tvivl om udtalen af vokalen i ordene »grød«, »rød« og »råd«, det sidste navnordet. Jeg har konsulteret forskellige udtaleordbøger og fundet at de angiver forskellige vokaler. Selv kan jeg ikke konstatere nogen forskelle i min egen udtale af vokalerne i f.eks. »grød« og »gråd«.

Er det min udtale der er afvigende, måske dialektal? Jeg er opvokset på

Østfyn. Eller er der en tendens til at de to vokaler er ved at falde sammen?

Tue Eriksen
Århus N

! Der er en tendens til, at vokalerne i *rød* og *råd* falder sammen. Nemlig sådan, at kort [ø] i *grød* og *rød* m.fl. tenderer mod kort [å]. Tendensen er omtalt i Jørn Lunds og min »Dansk Rigmål« i 1975, § 26, side 170. Ligeledes finder man i »Den Store Danske Udtaleordbog« 1992 under *rød*, *rød-grød*, og stednavne på *-rød* former som [*råd*'], [*råd'gråd*'], [*hil'råd*'].

Sammenfaldet med ord som *råd*, *gråd*, forudsætter altså, at også disse sidste udtales med kort vokal, hvad der er typisk for yngres og unges sprog. Se nummerhenvisning 8 i udtaleordbogen.

Der er tale om en af de mange r-påvirkninger, der har præget (hærgert?) dansk de sidste ca. 150 år – ikke om noget dialektalt. Her virker den sådan, at et foranstående *r* »trækker« vokalen tilbage i munden, så at den ændres fra at være en fortunevokal til at blive en bagtungevokal. Vi møder en nærbeslægtet tendens ved [*-ryð'*], der tenderer mod [*-rud'*], så at fx *forbryder* udtales »forbrudder«.

Der er netop kun tale om en tendens, så det er ikke sikkert, at *rød* = *råd* osv. bliver fremtidens udtale, bl.a. fordi der ved *rød* findes en modtendens, nemlig til at udtale vokalen med [ø] som i *øl*: [*røð'*] – ikke at forveksle med den oprindelige udtale med lang vokal: [*rø'ð*].

Overhovedet stiller *rød* → *råd*-lydloven ret strenge krav: 1) foranstående [*r*], 2) kort [ø], 3) efterflg. [ð], 4) stød på [ð], dette 4. krav er dog nok en indirekte følge af 2. Derved bliver det ret få ord, der kan rammes, hvad der formentlig hæmmer tendensen. Det er

også ret usædvanligt ved de danske r-påvirkninger, at r-lyden ikke primært virker åbnende, men derimod tilbage-trækkende.

Det skal blive interessant at følge fremtidens sproghistorie – hvis du forstår, hvad jeg mener. Særlig morsomt bliver det at høre, om det danske sprogs shibboleth par excellence, *rødgrød med fløde*, skifter status. Det har hidtil, på godmodig vis, skilt udlændinge fra danskere, men kunne tænkes

at gå over til at skille danskerne indbyrdes: *Rødgrød med fløde* eller *rådgråd med fløde*?

Men i hvert fald ikke *rådgråd med flåde*! For der er jo ikke tale om, at ø-lyd generelt bliver til å-lyd. Ej heller ændrer ø-lydene *foran* r sig til å. *Før* kommer – ikke i nogen betydning – til at lyde som *får*, **dørskab* ikke som *dårskab*.

Lars Brink

*Uetableret, men Erik Hansen har lovet mig at lave et møbel, der passer til ordet.

Mål & Mæle

ISSN nr. 51 45 27

Redaktion: Carsten Elbro,
Erik Hansen, Ole Togeby.

Grafik: Hanne Simone

Ekspedition og tryk:
Elbro-Tryk

Håndværkervej 10
Postbox 3072, 6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 148,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til *Mål & Mæle* sendes til: *Mål & Mæle*, Pernille Frost, c/o Dansk Sprognævn, Njalsgade 80, 2300 København S.

Hvor er det dog synd, at dialekterne forsvinder!

Ovenstående er både titlen på denne artikel og den mest benyttede replik, når samtalen drejer sig om udtyndingen i de danske dialekters mangfoldighed. Men som det er med Jeppe på Bjergets drikkeri, tilfredsstilles man også i dette tilfælde med en konstatering af elendigheden uden at stille spørgsmålet: *Hvorfor?*

Jeg har brugt en del kræfter og energi på at undersøge nogle af de forhold, jeg mener har indflydelse på den dialektale situation i dagens Danmark. Artiklen skal ikke læses som en endegyldig forklaring, men som et lille forsøg på at få alle os, der synes, det er så synd for dialekterne, til lige at tænke os om en gang til.

Teori og praksis

At der til tider er forskel på teori og praksis, er ingen hemmelighed. Hvor stor denne forskel kan være, gik op for mig, da jeg indledte mine undersøgelser i en københavnsk folkeskoles 3., 6. og 9. klasse. Disse undersøgelser skulle underbygge en teori om den danske folkeskoles store og vigtige rolle i den sproglige normering af børn. Teoretisk skulle skolen bevirke elevernes flugt fra dialekten over et regionalt sprog mod den sproglige endestation rigsmål.

Resultaterne viste ikke bare afvigelser fra det teoretiske oplæg, men til tider pegede teori og resultater i modsatte retninger. Eleverne var ganske som forventet rettet mod rigsmålet, men der var ingen tegn på, at skolen var den store normgivende instans i dette spil. Ten-

densen gik mod, at eleverne havde disse holdninger allerede før skolegangen.

Med dyb undren over disse afvigelser blandet med lyst til at finde ud af, hvor elevernes holdninger stammede fra, flyttede jeg mine undersøgelser til Thy. I dette yderste hjørne af Danmark mente jeg eleverne var tættere på dialekten i det daglige, end det var tilfældet med københavnerbørnene. Men resultaterne var de samme, der var heller ikke i Thy nogen sammenhæng mellem påstanden om folkeskolens rolle og de praktiske resultater.

På dette tidspunkt flyttede jeg nærmest i panik undersøgelserne til en børnehaveklasse i Thy. På den måde mente jeg at være dækket ind til en endelig aflivning af den teoretiske påstand, nu var jeg sammen med børn, der endnu ikke havde modtaget egentlig modersmålsundervisning i skolen, og samtidig boede de i et dialektæt område.

Sprog og personlighed

Børnehaveklassebørnene delte holdninger med alle de andre elever, og uanset elevernes alder viste konklusionerne meget klare holdninger til varianter af det danske sprog. Eleverne forbandt den sproglige variant med en bestemt type person.

En dialekttalende er håbløs gammel-dags, bondsk, ubegavet, men et socialt rart og imødekommende menneske.

En person, der taler et regionalt præget sprog, er ifølge eleverne den

bløde mellemvare, hverken særlig klog, smart eller tiltalende.

En rigsmålstalende person er begavet, moderne, »byagtig«, men ikke særlig socialt attraktiv.

Med det faktum, at der var enighed om disse tre persontyper, uanset om de implicerede elever var 6 eller 16 år, var jeg ikke blevet meget klogere på holdningernes opståen, men en hel del mere nysgerrig.

Thy-undersøgelsen

Stærkt inspireret af nysgerrigheden og disse konklusioner skulle min næste undersøgelse have til formål at fastslå sprogholdningernes betydning for den proces væk fra dialekten, vi er vidner til i dag. Samtidig håbede jeg så endelig at kunne finde holdningernes oprindelse ved både at inddrage elever (fra både land- og byskole), forældre og dansk-lærere. Undersøgelserne skulle endnu en gang foregå i Thy. Interessen for

dette område er ikke den rene filantropi, men det gav mig mulighed for samtidig at frekventere mit barndomshjem, oftere end det ellers var muligt. Undersøgelsen kom til at bestå af tre hoveddele:

1) En undersøgelse i to 6.-klasser, en på landet og en i byen. Undersøgelsen var en såkaldt *matched guise*-undersøgelse. Matched guise-teknikken går ud på, at informanterne, i dette tilfælde elever og lærere, lytter til båndoptagelser af forskellige sproglige varianter. I min undersøgelse var der prøver af dialekten (thybomål), regionalproget (thistedsk) og rigsmål. »Fidusen« ved denne metode er, at det er den samme person, der har indtalt de forskellige varianter, men dette er informanterne ikke vidende om, og jeg har endnu ikke oplevet, at de gætter det. De skal vurdere talerens personlighed i flere dimensioner af typen ung-gammel, dum-klog og pæn-grim. Illustrationen nedenunder viser afkrydsningskemaerne. Da der hverken

1. gammel								ung
2. grim								pæn
3. landlig								byagtig
4. dum								velbegavet
5. komisk								ikke komisk
6. moderne								gammeldags
7. selvsikker								genert
8. flink								utiltalende
9. bondsk								fin på det
10. pålidelig								upålidelig
11. storsnudet								ligefrem
12. hjælpsom								ikke hjælpsom

er forskelle på oplæserens alder eller intelligens fra båndprøve til båndprøve, er det de reelle holdninger til den enkelte sproglige variant, der kommer frem i undersøgelsen.

2) Anden hoveddel var elevernes vurdering af eget sprog i forhold til de tre båndprøver. Formålet med denne del af undersøgelsen var at undersøge, i hvilken grad elevernes holdninger til forskelligt sprog smittede af i vurderingen af eget sprog. Som en form for kontrol af elevernes selv vurdering optog jeg hele seancen på bånd.

3) Sidste del af undersøgelsen var en ordinær spørgeskemaundersøgelse, hvor forældrene og lærerne var hovedpersoner. Spørgeskemaerne skulle belyse de officielle holdninger til de sproglige varianter hos lærere og forældre, samtidig ville jeg gerne opdage sproglige ideal- og skræmmebilleder hos de to grupper.

Forventninger og sprog-holdninger

Empiriske undersøgelser som denne er altid forbundet med en række forventninger til, hvilke resultater der viser sig. Disse forventninger stammer fra anden tidligere forskning på området, både andres og egen, og teorien generelt.

Ud over at jeg forventede at finde en kønsmæssig forskel, forventede jeg, at eleverne ville vurdere rigsmål som fagligt kompetencegivende, men socialt ikke attraktivt, og at vurderingen af den dialekttalende ville være modsat, og endelig at regionalmålet ville fungere som den bløde mellemvare. Piger er nemlig i denne type undersøgelser mere tilbageholdende, og de søger typisk væk fra det ekstreme mod midten, mens drenge søger direkte mod ekstremer og har mere markante holdninger. Dog gælder denne forskel ikke, når det drejer sig som selv vurdering, hvor piger ofte pla-

cerer sig tættere på ekstremerne end det er tilfældet i virkeligheden. I denne undersøgelse ville det sige, de placerede sig tættere på rigsmål end drengene. (At piger har en udpræget tendens til overrapportering som i dette eksempel, burde være genstand for en undersøgelse.)

Til spørgeskemaerne knyttede jeg forventninger om, at lærerne, der jo har en sproglig uddannelse, ville vise større tolerance overfor både dialekt og regionalpræget tale. Desuden forventede jeg hos forældrene endelig at finde kilden til børnenes holdninger, altså en overensstemmelse mellem holdninger hos forældre og børn.

Elever og lærere

Resultaterne af elevundersøgelsen både opfyldte og skuffede mine forventninger. Dialekten blev vurderet ganske som ventet. Vurderingen af rigsmål adskilte sig heller ikke meget fra det forventede, dog kunne der ses en tendens til, at den sociale vurdering ikke var helt så negativ som ventet.

Den store uoverensstemmelse mellem forventninger og resultater kom i vurderingen af regionalmål. Det var helt tydeligt, at eleverne havde svært ved at forholde sig entydigt til netop den variant, der ligger tættest på de fleste af elevernes eget sprog.

Pigerne skuffede ikke, de var meget midtsøgende i vurderingen af båndprøverne. Og ikke mindst placerede de deres eget sprog meget tæt på rigsmål. Denne placering var i direkte uoverensstemmelse med sandheden. Drengene havde et mere reelt billede af eget sprog i forhold til båndprøverne, og de var heller ikke bange for ekstremerne i hverken vurderingen eller den efterfølgende samtale.

Hvis jeg havde ventet et stor sproglig tolerance hos de to dansklærere var

dette undersøgelsens mest mislykkede forventning. Der var ingen, absolut ingen, udvidet tolerance, derimod en til tider nærmest rabiat holdning til både regionalmål og dialekt, der ifølge lærerne må vige pladsen for rigsmål i elevernes munde. Jeg håber og tror dog ikke, disse to lærere er repræsentative for den samlede lærerstand i Danmark.

Forældrenes sprogholdninger

Forældrene afspejler i høj grad elevernes holdninger – eller er det omvendt, og har vi her kilden til elevernes holdninger? Jeg mener, om vi ikke har løst hele mysteriet, så har vi fundet en af de væsentlige forklaringer.

Forældrene ønsker hævet over enhver tvivl, at deres børn skal vokse op som rigsmålstalende, men det er de samme forældre, der hævder, at dialekterne er både smukke og bevaringsværdige. En lille ting til eftertanke er de fejl, forældrene retter hos deres børn: Halvdelen af de gange, der rettes på barnets sprog, er det et bandeord, mens det hele 25 % af gangene drejer sig om egentlige dialektfejl, altså afsmitning fra dialekt på rigsmålet; i Thy er det

særligt problemer med den ubestemte artikel *en*, der stort set altid benyttes i stedet for *et*, og tilsvarende problemer med de demonstrative pronominer *den/det*. Men direkte adspurgt lovpriser det store flertal dialekterne, forældrenes »dialekt top 3« ser således ud:

1. Sønderjysk
2. Fynsk
3. Vendelbomål

Det er symptomatisk, at disse dialekter er placeret geografisk langt væk fra Thy, mens »den grimme dialekt top 3« bortset fra 1.-pladsen er noget tættere på:

1. Københavnsk
2. Vorupørsk
3. Morsingbomål

Vorupør er et lille fiskerleje ved Vesterhavet, ikke mere end 15 km fra skolerne, og der er ikke længere til Limfjordsøen Mors. Det københavnske er nøje udspecificeret som enten nørrebro, vesterbro eller indre københavnsk, lidt pudsigt at man i Thy kender så nøje forskel på de københavnske dialekter.

På spørgsmålet om, hvilket sprogligt idealbillede forældrene havde for deres børn, var der et ganske entydigt svar. Der var vel at mærke ingen afkrydsningsmuligheder, men forældrene skrev bare navnet på personen, der ikke overraskende var Dronning Margrethe. Hele 29 % af forældrene så gerne at deres barn ville komme til at tale som dronningen, en lidt pudsigt tanke: to 6.-klasser i Thy, der taler den ikke så 1995-levende variant af det danske sprog som tales på Amalienborg. Der var nævnt andre idealer, alle rigsmålstalende, men ingen fik mere end en stemme. Æren som det absolutte skræmmebillede deles mellem Preben Møller Hansen og Kresten Poulsgaard, og alle der kommer ind på denne liste, er på den ene eller anden måde dialekttalende. Stof til eftertanke.

Sproglig påvirkning eller ej?

At vi i dagens Danmark gennemgår en sproglig ændringsproces væk fra dialekterne, er der som før nævnt ingen tvivl om, og årsagen har haft mange forskellige mere eller mindre velbegrundede forklædninger.

Det er fjernsynets skyld! En ikke sjældent forklaring. Men jeg vil gerne sætte spørgsmålstegn ved denne forklaring. Tv er ikke et sprogligt medie, men derimod overvejende visuelt, og jeg mener den sproglige påvirkning fra tv hovedsagelig består af ord eller vendinger, der overlever i det danske sprog kortere eller længere tid af typen »bob-bob« fra »The Julekalender«. At tv spiller på vores sprogholdninger og fordomme, er en helt anden diskussion, f.eks. den ikke så smarte, århusiansk-talende Jacob Haugaard, der gang på gang trynes af smarte, hurtige Lotte Heise på rejser for TV2 rundt om i verden.

En anden meget brugt forklaring er

den store geografiske mobilitet i samfundet. Vi bliver ikke længere boende på vores fødeegn hele livet, men heller ikke dette kan købes som forklaring. Rundt om os i Europa er sproget flere steder så stor en del af den personlige identitet, at man uanset bopæl taler, som man altid har gjort. Et eksempel på dette ses i Italien, hvor de mange syditalienerne, der arbejder på Fiat-fabrikkerne i Torino, selv efter mange år og megen mobning, taler deres oprindelige variant af det italienske sprog.

Det er ikke synd for dialekterne

Der er altså ingen af de gængse forklaringer, der kan betegnes som dækkende. Derimod bør man nok vende blikket indad og søge forklaringen i vores holdninger til sproget.

Når dialekten kendetegner en lidt smådum og tossegod person, mens rigsmålet er den begavedes sprog, er det måske ikke så mærkeligt at vi prøver at give vores børn det rigsdanske med i bagagen fra hjemmet. Altså skal en redningsaktion for de danske dialekter starte med en grundig revision af vores sprogholdninger, og kan dette ikke lade sig gøre, er vi på vej mod det dialektløse samfund. Et skræmmende, men også yderst realistisk billede. Hvem ved, måske er det den samme person, der synes, det er synd, at den sproglige mangfoldighed uddør, som retter sit barn, når det bruger et dialektudtryk. En slags sproglig »survival of the fittest«.

*Karen Marie Gjørup Klemmensen,
født 1967.*

*Cand. mag i dansk og italiensk,
fra august 1995 ansat
på Amtsgymnasiet i Sønderborg.*

Lad os lave et ord!

I foråret 1995 udskrev Frederiksborg Amt en konkurrence om et fyndord som skulle minde især unge mennesker om det farlige og forkastelige i at køre motorkøretøj i beruset tilstand. Konkurrencen blev vundet af en ung pige, hvis forslag var »Stay alive – don't drink and drive!« (Vil man leve, må man ikke både køre bil og drikke).

Det vil bekræfte mange i deres bekymring for at det danske sprog er ved at blive løbet over ende af det engelske. Når et dansk amt ønsker at henvende sig formentende til sine unge borgere, sker det på engelsk!

Hvorfor accepterer vi alle de engelske ord i sproget? Hvorfor laver vi ikke nogle nye danske ord så vi kan undgå *briefing*, *drive-in*, *slow motion*, *show*, *spray* osv.?

Tjæ, hvorfor...?

Denne artikel handler om hvordan man laver nye ord – og om hvorfor man somme tider ikke gør det.

Ord og sætninger

Sproget består af ord. Eller ordene ér sproget. Det er den fornemmelse de fleste har: Ordene er det egentlige, grundelementerne.

Det er let at se at det ikke passer rigtigt.

For det første består ordene selv af en masse smådele: *u-an-sku-e-lig-t*, *mis-for-stå-else-r-ne-s*, *over-be-last-e* osv., og egentlig er det vel disse såkaldte morfemer sproget består af. Men de er så små, abstrakte og uselvstændige at de er svære at få øje på.

For det andet er der sætninger, og ord er ikke til så meget hvis de ikke indgår i sætninger. Men sætninger er noget sært flygtigt noget. De opstår hele tiden i utallige mængder, og der er meget få sætninger der er ens!

Ord derimod, de er til at tage og føle på. Man kan tælle dem, genkende dem, og man kan samle dem i en ordbog: Her er de! Man kan dårligt forestille sig en »sætningsbog«, og den ville da også være ganske unyttig, bortset fra parlørerne, som jo delvis er sætningsbøger.

Ordene, deres betydning og bøjning skal man lære, både i sit modersmål og når man tilegner sig et fremmedsprog. Man kan ikke regne ud hvad *hus*, *Pferd* og *girl* betyder. Sætninger lærer man ikke, men man lærer det grammatiske system som sætningerne dannes efter, og så kan man klare alle tænkelige sætninger – hvis man altså kender de ord sætningerne består af.

Ord kan indimellem optræde som sætninger, dvs. meddelelser, fx på skilte og emballager:

Toiletter, Ud, Billetsalg, Sukker,
Terpentin

Men hovedreglen er at ordene skal stå i en sætning, sammen med andre ord, for at der skal komme en meddelelse ud af det.

Nogle sætninger kan også have en vis ordkarakter i den forstand at de skal læres, man kan ikke regne deres betydning ud. Det gælder faste vendinger, »idiomer«:

man skal ikke skue hunden på hårene han ved nok hvor David købte øllet spis nu brød til!

Den slags skal læres ligesom ord. Men hovedreglen er at vi forstår sætninger vi aldrig har set før, og at vi kan lave sætninger i en uendelighed, bare vi kender sprogets grammatiske system.

Behov for nye ord

Ordforrådet er altså ikke produktivt i samme grad som grammatikken er det. I løbet af vore første 10 leveår lærer vi de allerfleste af de ord i modersmålet som vi får brug for. Derefter går det langsomt: Vi lærer et vist antal nye ord i takt med at vi får nye erfaringer, fx når vi uddanner os, eller når vi støder på nye ting eller fænomener i omverdenen.

Det ser ud til at en voksen dansker som vil følge med i hvad der siges og skrives omkring ham, for tiden skal lære 80–100 nye ord om året. Det er hvad der kommer til i det almene ordforråd. For de særlige fagsprog er tallet højere.

Men der skal altså løbende laves nye ord i dansk. Det er nok ret sjældent at en person eller en gruppe personer sætter sig ned med det formål at beslutte hvad den og den dims nu skal hedde på dansk. De fleste nye ord opstår i huj og hast når journalisten skriver eller oversætter arbejder, og det foregår ikke efter et strikst regelsystem som når man laver sætninger.

Men regler er der.

Sammensætning og afledning

Den mest almindelige måde at danne et nyt ord på, er at sætte det sammen af elementer der findes i sproget i forvejen. Hvis et ord sættes sammen af selvstændige ord, har vi en sammensætning:

affaldsturisme, selskabstømning,

skraldemandsmodel, ægdonor

Hvis det sættes sammen af et selvstændigt ord og en eller flere forstavelser eller endelser, har vi en afledning:

bioaktiv, brutalisme, multikunst, mobning

Mange sammensætninger og afledninger opleves næsten som sætninger i den forstand at man forstår dem umiddelbart, selv om man ikke har set eller hørt dem før:

hjemmeservice, skrottingspræmie, genforhandle, skrankepaveri

For at spare plads undlader Retskrivningsordbogen at optage en hel del af den slags ganske uproblematiske ord. Det gælder mange afledninger med endelserne *-hed*, *-else* og *-en*, og man finder ikke sammensætninger som *møbelstof*, *løbetræning* og *dansktime*. Dem kan man lave på egen hånd, præcis som man laver sætninger.

Oversættelse og direkte lån

Nye ord et tit oversættelser af ord i fremmede sprog:

television > fjernsyn
lättnmjölk > letmælk
Kriechspur > krybespor
freeze dry > frysetørre

I næsten alle tilfælde hvor det på den måde kan lade sig gøre at oversætte led for led, gør vi det. Det er således ikke rigtigt at vi ukritisk og hæmningsløst skovler fremmede, især engelske, ord ind i sproget.

Det sker naturligvis at fremmede ord ret ubearbejdet får adgang til dansk, men det er altså især når det drejer sig om usammensatte ord:

metode, kursus, begynde, nevø, strejke, chip, freak, healer, screene, zappe

Her er en egentlig oversættelse ikke mulig, man må nykonstruere de danske ord hvis man ikke kan forlige sig med de fremmede. I øvrigt hænder det indimellem at også sammensætninger gives uafhængigt af det fremmede sprog. Som når *windsurfing* bliver til *brætsejls* og *throw away* bliver til *engangs-*.

Nytolkning og nyskabelse

Man kan danne et nyt ord ved at give et gammelt en ny betydning.

Det skete da man i 1954 nyprægede ordet *ombudsmand*; i middelalderen var *ombudsmanden* den lokale repræsentant for kongen, nu betegner ordet den af Folketinget udnævnte jurist der fører tilsyn med den offentlige administration. Et andet ord som var blevet ledigt, er *bryde*, som i middelalderen betegnede en opsynsmand eller forvalter. Da Dansk Sprognævn blev bedt om at foreslå et dansk ord for *ranger*, overvejede man *bryde*, men i det afgørende øjeblik svigtede modet, og man endte med *naturvejleder*.

Det gammeldanske ord *tyne* betyder 'ødelægge' eller 'miste'. Det er faktisk blevet foreslået af en dansk sprogmand til afløsning af de engelske *fade* (udtales *fæjde*) om svækkelse af lydstyrke, men det blev jo ingen succes.

Nu er der ikke mange gammeldanske ord der er gået effektivt af brug og derfor ville kunne genoplives. Men man kan give gamle ord nye betydningsvariationer. Det er det der sker når man taler om *sværdet* på en kædesav, *motorhjælmen* på en bil og *sålen* på en rystepudser.

En orddannelsesmetode som så at sige aldrig benyttes, er den rene nyskabelse. Der er ufattelige mængder af uudnyttede ordstrukturer, så man kunne uden videre kalde *rock* for *tylk*, en *freak* kunne man kalde en *bingel*, at *zappe*

kunne passende hedde at *dulte*, og hvorfor skulle man ikke kalde *juice* for *frile*?

Fordi det er umuligt!

Grunden til at nyskabelse ikke benyttes, er at de nydannede ord er lige så afstikkende og sære som de fremmede ord de gengiver. Grundprincippet i al orddannelse er øjensynlig at ord skal laves af materiale som eksisterer i forvejen, ligesom sætninger laves af de eksisterende ord.

Sprogrensere

De mest kreative orddannere er den stolte række af danske purister, sprogrensere. Idealistiske folk som ud fra forskellige motiver og mere eller mindre radikalt ville udrydde fremmedlegemer i sproget og beskytte det mod overgreb udefra. Om sprogrensning og sprogrensere kan man læse i Henrik Galberg Jacobsen: *Sprogrøgt i Danmark i 1930'erne og 1940'erne* (1973, Dansk Sprognævns skrifter nr. 6) og i Erik Hansen og Jørn Lund: *Kulturens Gesandter* (1994).

Sprogrensernes orddannelsesmetode er der ikke noget usædvanligt ved. Det usædvanlige er deres konsekvens og sammenbidte idealisme. Her kommer nogle eksempler fra forskellige sprogrensere, den ældste fra 1875:

appetit	>	madlyst
diagonal	>	tværlinje
egoist	>	jegdyrker
fotografi	>	lystegning
garage	>	bilport
niveau	>	jævnhøjde

Nogle sprogrensere bruger metoden at hente gamle ord frem i lyset:

gestus	>	adbyrd
gesandt	>	sendemand
profeti	>	sandsagn
tribune	>	hjal

Vore dages anglicismer (engelskheder)

ville være et yndlingsmål for puristisk sprogrøgt, men puristiske foreninger eller målbevidste tiltag har vi ikke haft i Danmark siden begyndelsen af 1950'erne.

Hvad betyder ordene?

I Ordbog over det Danske Sprog bind XVI (1936) finder man ordet *politi*, og det defineres på følgende måde: »institution, myndighed, korps, som har det hverv at opretholde ro og orden i et samfund, at paase, at love og vedtægter overholdes, at efterforske forbrydelser og at rejse paatale for retten...«.

Hvis man ikke kunne affinde sig med det græske fremmedord *politi* og ville lade et dansk ord afløse det, så kunne dette ord ikke blive væsentlig kortere end formuleringen i ODS, hvis ordet skulle være en definition af fænomenet *politi*. Eller rettere, det ville slet ikke kunne siges med ét ord.

Man kunne så tage en rask beslutning og vedtage at *politi* herefter hedder *vagtskare*. Det er i alle henseender et brugbart ord. Men det er absolut ikke en definition af *politi*, for der findes mange andre skarer eller korps der holder vagt; der er militæret, brandvæsenet, private vagtfirmaer osv.

Ord er aldrig definitioner i sig selv, men gennem de elementer de er sammensat af, kan de antyde hvor det snerper henad – man kunne dårligt tænke sig at *vagtskare* betød 'cykelpumpe'.

Den præcise ordbetydning er altså noget der skal læres. Ingen kan på forhånd regne ud hvad *æbleskive*, *tegnbog*, *fortov*, *firben*, *dørslag* og *sommerfugl* betyder. En *sporvogn* er nok en vogn der kører på skinner, men det er jo ikke DSB's materiel ordet betegner, men lige nøjagtigt et elektrisk drevet skinnekøretøj beregnet til persontransport i byområder. Det skal man vide for at forstå ordet.

En *legegade* er en gade hvor børn leger, og et *legehus* er et hus hvor børn leger. Men en *legegade* er en rigtig gade, mens et *legehus* kun er beregnet til at lege i. At Ole og Hanne er *forelskede*, betyder at de elsker hinanden; at de er *forhadte* betyder derimod at andre hader dem – så de kan sagtens være forelskede og forhadte på én gang! Et *ildsted* er nok et sted hvor der er ild, men det er ikke det samme som et *brandsted*.

I usammensatte ord er forholdet mellem form og betydning ganske vilkårligt: *kat*, *måne*, *græs*, *døv* og *tænke* kunne lige så godt betyde noget helt andet.

I sammensatte og afledte ord er der som regel en vis vag sammenhæng mellem form og betydning: *politiibeskyttelse*, *bornholmer*, *rødbrun*, *pengemæssig* og *underbetale* antyder den betydningsramme inden for hvilken den præcise betydning findes. Men det gælder langtfra altid: ord som *tilfælde*, *undervise*, *jævnlig*, *omstændelig*, *forsvar* siger så at sige intet om denne ramme (men man kan finde frem til den ad historisk vej), og de ligner på den måde de usammensatte ord.

Et godt nyt ord

Hvilke krav kan man så stille til et godt nyt ord?

Betydningen er ikke noget problem, for det er den man altid går ud fra. Det kan være fordi man står og skal bruge et ord for en ny ting eller et nyt begreb der aldrig er navngivet før – som da en eller anden for et par år siden lavede ordet *selskabstømmer*. Men det almindeligste er nok at man ønsker et dansk ordudtryk til en betydning fra et andet sprog: hvordan skal vi gengive *image* på dansk?

(1) Det nye ord skal ikke være en definition. For det første er det så at sige aldrig muligt, for det andet vil et defini-

tionsord blive meget langt og uhåndterligt, noget i retning af *lønbogholderioplysninger*, *landbrugsinformationsvirksomhed*, *korttidslivlidetetsvanskeligheder*.

Derfor er det næppe nogen god løsning at gengive *image* ved *overfladeomdømme*.

(2) Det nye ord skal derimod antyde en betydningsramme, dvs. et overordnet begreb som det nye ord er tilordnet, fx *nabohjælp*. Her gælder billedlig brug også: *reformpakke*.

Man kunne derfor overveje at gengive *image* ved *værdskin*; det ydre indtryk af positiv og negativ værdi.

(3) Det er en umulig ambition udelukkende at ville lave nye ord af rent dansk materiale. Accepterede lån fra græsk, latin, tysk og fransk, som ikke mere virker fremmedartede mht. udtale, stavning og bøjning, kan indgå. Det engelske *consumerism* gengives på dansk som *forbrugerisme*, og det er et vellykket og dansk ord. Men *forbrug* er jo klokkerent tysk, og afledningsendelsen *-isme* oprindelig græsk.

Værdskin for *image* er nok ægte dansk, men det falder dårligere i mund og pen end *værdiprofil*, som egentlig er sammensat af to fremmedord.

(4) Ordet skal kunne bøjes efter danske regler, specielt skal det have dansk endelse i flertal. Det er også vigtigt at man tænker på afledningsmulighederne. Hvis man altså finder et dansk ord for *spray*, må man sørge for at ud-sagnsordet *at spraye* også kan gengives på dansk.

Image er ikke let at få ind i naturlige danske bøjningsmønstre; hvad skal det hedde i genitiv (ejefald) og i flertal?

Lad os lave et ord!

Der er meget mere at skrive om emnet nye ord (se Pia Jarvads artikel i M&M 18.1). Men det venter vi med til næste

gang. Vi vil nemlig først bede læserne om at være med til et eksperiment, som går ud på at lave et eller flere nye ord. Vi ønsker nogle gode forslag til gengivelse på dansk af følgende ganske almindelige engelske ord:

akvaplanning, badge, corny, image, score, talkshow, time (udtalt *tajme*).

Send os et forslag til hele striben eller til et eller to af ordene, og meget gerne også en kommentar med de overvejelser der førte til resultatet. Det er ingen konkurrence, der er ingen vinder og den eneste præmie er hædrende omtale.

Brug en god regnvejrsdag på spøgen, og send forslagene til Mål & Mæles sekretær: Pernille Frost, Dansk Sprog-nævn, Njalsgade 80, 2300 København S.

Det bliver en brydsom opgave, for det er faktisk meget svært at lave nye ord i Danmark. Men grunden til at det er så svært, er såmænd kun at vi ikke kan tage os sammen til at vedtage at det er let!

Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet

Oversættelsessprog

Der er da utvivlsomt også gennem oversætternes målbevidste arbejde tilført dansken meget nyt –

P. Skautrup 1953

Det handler ikke om ægget og hønen

En amerikansk romanforfatter er citeret for en udtalelse om at hans bøger er blevet bedre gennem oversættelser. Jeg har ikke undersøgt om det faktisk forholder sig således. Men hvis det skulle vise sig at være tilfældet, kan man nok forestille sig hvorfor det kunne være det.

Det handler ikke om ægget og hønen, det handler om forholdet mellem ord og tanke. Hvad kommer først? Fødes ordet af tanken, eller er tanken udelukkende til at tænke, hvis den tænkende i forvejen har ord til at iklæde den?

Ét er i al fald sikkert. Der er forskelle mellem ordforrådet i de enkelte sprog. Der er også forskel på de tanker det vil være muligt at tænke med to forskellige sprog som grundlag for tænkningen.

Det kan derfor ikke udelukkes at den pågældende amerikanske romanforfatteres tanker i virkeligheden kan komme til udtryk på et andet sprog end amerikansk, på en måde der får dem til at fremstå klarere og mere dækkende for hvad han i grunden har tænkt. Det er én ting.

Noget andet er at forfatterens modersmål så at sige fortæller af sig selv, at dets ordvaner og traditionelle udtryksmåder flyder af sted med fortællingen; forfatteren har så let adgang til sit spro-

at han ikke altid behøver give sig tid til at overveje mere indgående hvordan han skal udtrykke det han ville have sagt, hvis han vel at mærke havde givet sig tid til at klargøre det for sig.

Men det er præcis dette oversætteren gør. For forfatteren er det en mulighed der foreligger, for oversætteren er det en nødvendighed.

Og i tilfældet med oversættelsen handler det netop om ægget og hønen, om forholdet mellem tanken og ordet. Forfatteren skriver på sit modersmål og tanken iklæder sig rutinemæssigt og veltilpas de rutinemæssige og veltilpassede ord; sproget lægger sig skræddersyet om tankens fint formede substans. Oversætteren står med et tankeindhold. Åh, han begriber hvad forfatterens tanke er, han kan tilegne sig alt hvad bogen rummer. På de vilkår forfatterens sprog har sat. F. eks. altså på amerikansk.

Oversætternes læsere kan ikke amerikansk; det er derfor de har bestilt en dansk udgave af *Hare hop* eller hvad det nu kan være. Oversætteren står altså med et stort og rigt indhold, givet på ganske bestemte betingelser; opgaven består aldeles bogstaveligt i at føre dette store og rige indhold over til nogle temmelig anderledes stillede sproglige betingelser.

Forholdet mellem dansk og udansk

Misforholdet er åbenbart og grundlæggende. Oversætteren har læst et spændende værk og tilegnet sig et

betydningsladet indhold. Men på et sprog der er udsprunget af og udformet under andre naturbetingelser end her mellem sund og bælt, muligvis med naturfænomener vi her til lands overhovedet ikke kender. Det fremmede sprog er også et fremmed folkefærds historiebog, præget af de begivenheder der har bestemt det fremmede folks udvikling over de sidste – skal vi sige: tusind år? Det fremmede tungemål rummer også det fremmede folks læsebog, dets folkeeventyr, dets sange, kirkesalmerne, bibeloversættelserne (just det, ja: oversættelserne!), de digterværker der har øvet afgørende indflydelse på folkets livstolkning.

Jo, naturligvis: dets grammatik og den tolkning af tilværelsen der røber sig i grammatikken, den måde hvorpå det fremmede folk ordner, systematiserer og kategoriserer verden. Omsætter naturens, historiens og tænkningens erfaringer i sproglige billeder.

Og jo, det er klart: dets grundlæggende ordforråd.

Visse sprog mangler ord for *at have*. Det gælder bl.a. finsk og estisk. De besidder ganske enkelt ikke muligheden for at udtrykke et ejendomsforhold aktivt og direkte. Den oplevelse af verden som det er udtryk for adskiller sig afgørende fra den der har præget f. eks. dansk gennem tusind år. Indbyrdes relationer mellem personer og genstande kan beskrives på østersøfinsk, men passivt og indirekte: *Til mig er en bil*. Det er en anden verden de har levet i.

Det er blot ét eksempel.

Et andet er den aseksuelle karakter ved sprog som disse. Ligheden mellem kønnene er så basal at man ikke skelner mellem han og hun, *hän* (finsk), *tema* (estisk), kort og godt, lige noget for ligestillingsrådet, men undertiden lidt forvirrende for en læser. For den der er vant til at det er helt afgørende, aldeles

identitetsskabende om personen a er han eller hun, er det en sjælerystende erfaring at gøre, når man iagttager at hele folkeslag blæser det en hatfuld. Turid Farbrege, der oversætter fra estisk til nynorsk, har forestillet sig den omvendte situation: hvordan opfatter folk med et kønsløst sprog vores gennemseksualiserede udtryksmåde? På nynorsk er mad hankøn og mælk hunkøn, og Turid Farbrege når til denne hypotese: *For ein estar må det verke anten som kannibalisme eller som porno når det blir sagt om maten at: »Eg et han« og om mjølka at: »Eg drakk henne«*. Den der oversætter fra estisk må med andre ord gennemseksualisere indholdet i og med oversættelsen. Det er ikke helt så radikalt på dansk som på nynorsk, men enhver læser af skønlitteratur vil vide at seksuelle spændinger ofte har ret så afgørende betydning for de fortællinger der skal oversættes.

Den måde vi på dansk ordner verden på er klart anderledes end de andres. Det er ikke til sådan uden videre at lodde dybden i opfattelsen af deres omverden; umiddelbart fornemmer man nu imidlertid nok at nægtelsen er af overordentlig betydning for sprogbrugere der ikke kan nøjes med et biord som *»ikke, ej, inte«*, men har et udsagnsord med nægtende indhold. Det hedder altså noget i retning af: Jeg ikke ryge. Oven i købet bøjes det så i person og tal: *en polta, et polta* (*»du ikkest ryge«*), *ei polta, emme, ette, eivät polta*. Som man kan se, føles det derfor overflødigt at angive grundledet, det fremgår jo af bøjningsmærket hvem det er der har lagt cigaretterne på hylden.

Nej, nej, det har ikke indflydelse på oversættelsen. Det nævnes bare som endnu et eksempel på at andre ordner omverdenen på en anden måde end vi.

For nu at træde i det: en oversætter må medtænke den eventualitet at ver-

den ikke er skruet sammen på netop den måde man forudsætter i den sproglige kode vi har udviklet i dansk på baggrund af vore naturbetingelser, vores historiske erfaringer, vore salmebøger og litteraturudvalg for folkeskolen.

Ellers er man jo ikke i stand til at udvide sin horisont. Og det er allerede hensigten med at læse dansk skønlitteratur.

Det kvalfulde valg

Oversætteren er en musiker der forvandler død nodeskrift til levende toner, en skuespiller der gestalter et utilgængeligt manuskript til en sanselig oplevelse. Oversætteren er i højere grad end forfatteren en formidler. John Updike har ikke skrevet for kunderne i Trørød Boghandel. For så vidt han i det hele taget har tænkt på læsere, har han formentlig først og fremmest haft dem i tankerne som han deler sprog, historiske erfaringer og litterær reference med.

Forfatteren har været i stand til at underforstå en hel masse som oversætteren i det mindste må overveje om han også i oversættelsen kan lade være underforstået. Det er i dette kvalfulde valg de berygtede O.a.'er (oversætterens anmærkninger) opstår, som den om skurken der bandes ti tusind mil under jorden, men benådes af en O.a. med konstateringen af at »mil« her som over alt skal forstås som en engelsk mile = 1,609 m.

Oversætteren kan ofte føle sig fristet til at tage ekstraarbejde som geografilærer eller turistguide i det fremmede miljø hvor historien udspiller sig. Det kan man endda af og til være tvunget ud i, f. eks. når man på det fremmede sprog har en hel stribe af gloser der nuancerer et bestemt fænomen, sne på samisk eller mose på estisk. Eller omvendt hvor dansk har et spektrum af gloser og det fremmede sprog ikke behøver de mange

distinktioner, fordi fænomenet ikke optræder så nuanceret hos dettes brugere: *astua* (finsk) som alt efter omstændighederne må oversættes ved træde, stige, trine, troppe, entre, gå over, op, ned, hen i, bestige, bedække.

For ikke at tale om hvad metaforer og lokalt betingede talemåder kan give anledning til: »drivtømmerhypotesen« om hvordan Finland kom med i Hitlers overfald på USSR i 1941, nemlig som et stykke tømmer der flød med strømmen *uden selv at ville det*.

Fristelsen til at indføre nye ord er påtrængende. Peter Skautrup beklagede i »Det danske Sprogs Historie« 1953 at man ikke har gennemført undersøgelser af oversættelseslitteraturens indflydelse på dansk litterært sprog. Derimod har han eksempler på fagsproglige oversættelser: fysikeren Hammer oversatte *wasserrecht* direkte, og senere blev *horse power* overført direkte. Ordbogsredaktørerne tør dog ikke gå uden om dem der i det hele taget har lagt grunden under dansk som skrift- og litteratursprog, nemlig de skriftkyndige der i 1500-tallet foretog oversættelsen af bibelen.

For oversætterstandens selvforståelse er det selvsagt af betydning at det danske litterære sprog begynder som oversættersprog.

Stil og sprog

Det enkelte sprog har sine relationer til de ydre omstændigheder der hvor det lever og er blevet udviklet, til de historiske erfaringer og de litterære påvirkninger det er blevet udsat for. Det udgør dets idiomatik. Den enkelte forfatter har ud over og ved siden af sådanne kollektive ressourcer sine egne relationer, erfaringer og påvirkningskilder. Den enkelte forfatters sprog er påvirket af dialekten eller regionalsproget dér hvor han er vokset op, i en eller anden umå-

Albert Edelfelts kommentar til et digt af J. L. Runeberg.
Nu om dage mener man at Sven Dufva ikke var særlig dum. Som finne forstod han bare ikke hvad de svenske officerer kommanderede.

lelig grad også af forældrenes dialekter, opvækstmiljøets sociale baggrund, hans uddannelse, både når det gælder graden og studieretningen, de forfattere han har læst, både fordi han er blevet sat til at læse dem i uddannelsessystemet, og fordi han selv har fundet vej til dem. Alt dette indvirker på forfatterens stil.

Oversætteren er for resten i ganske samme situation.

Men oversætteren er musikeren der giver døde noder liv, spiller Mozart før pausen og Bela Bartok efter, får alligevel Mozart til at lyde mozartsk, Bartok bartoksk. Oversætteren analyserer originalværket stilistisk før selve oversættelsen bliver til, og vælger en stil der er det nærmeste man på dansk kan komme den fremmede autors stil på vedkommendes eget sprog.

Jaan Kross har i romanen *»Keisri hull«*, på dansk *»Tsarens galning«*, ladet en halvstuderet røver skrive en udførlig dagbog fra 1828 og en menneskealder frem. Jakob hedder dagbogsskribenten, bondedreng, skolet på en balttysk præstegård, oplært i den kejserlige russiske hær til landmåler. Mens han skriver sin dagbog, bor han på et balttysk gods.

Kross' danske oversætter er ofte blevet spurgt om Kross' mulige inspirationer fra Steen Steensen Blicher; en dagbladskritiker præsenterede bogen med en henvisning til en Blichernovelle. De indstændigt spørgende har fået dette svar: »Nej, forfatteren kender ikke Blicher. Men oversætteren gør.«

Hvis Jaan Kross havde været dansk og ikke estisk, så ville han næppe have kunnet undgå i en historicerende stil som den han bruger på estisk og med den hyppige brug af dialektale udtryk at komme til at minde om Blicher. Rent bortset fra Blichers basale betydning for dansk litterær prosastil.

Oversætteren har forsøgt at komme

Kross' originale stil så nær som gørligt. Og er endt med at få oversættelsen til at minde om Blicher.

Det pietetsfuldt respektløse

Denne *»översättning tycks mig stil-säker, rytmisk exakt och besjälad av en pietetsfull respektlöshet«*, skrev en kritiker. Det virker umiddelbart som et paradoks; pietet og respekt er på det nærmeste i hvert fald to sider af samme sag, og hvordan kan en oversættelse da være fuld af det ene og mangle det andet? Fordi vi i det litterære system er tvunget til at skelne mellem ord og tanke, indhold og form. Oversætteren må vise originaltekstens budskab, dens fortælling, dens holdninger, dens hensigt den størst mulige pietet; oversætteren må i så henseende være from til det selvudslettende. Værket er forfatterens, oversætteren har ikke egne svin på skoven, det er ikke ham læseren skal diskutere med, når det gælder det tema den gode litteratur har sat under debat i det pågældende værk.

Men originaltekstens form, sådan som den fremtræder udadtil, må ikke blande sig; den oversatte tekst må vise samme umage for at gøre sig begribelig for en ny gruppe af læsere som originalen over for den oprindelige modtagerkreds. Derfor er respektløshed en værdifuld egenskab hos en oversætter. Det er altid mangelen på respekt der fornyer sproget.

*Søren Sørensen, f. 1937,
forfatter,*

*bl.a. til værker om Nordens historie,
som oversætter især optaget af svensk,
estisk og samisk lyrik.*

Grammatik? – Så har vi balladen!

Skæve vinkler på en skæv disciplin

Ingen krig er så bitter som den grammatikerne udkæmper

Holberg i epistel 415

Grammatik som oplevelse

Jeg fatter det ikke. Det gør jeg altså ikke – at der ikke konstant lyder høje frydeskrig ud fra grammatiklokalerne, at de ikke fyldes med jubelråb og latter der bølger ud på gangene til de ivrige skarer som står i kø for at komme til. At der ikke er ventelister og valfarter til euforiske stunder med grammatisk fordybelse.

Hvorfor i alverden grammatikere ikke har status og anseelse som rockstjerner og tv-kokke – det går altså over min forstand!

For grammatikundervisning – i modersmålet, vel at mærke – er jo ren bevidsthedsudvidelse. Modsat historie, fremmedsprog, naturfag osv. hvor man bliver hældt viden på udefra. En slags vilkårlig viden hvor eleven er koblet fra som instans: Napoleon døde i 1821 – »Jo, javel«. Men hvis læreren næste dag fortæller at den nyeste historieforskning har opdaget at han først døde i 1822, så kan eleven ikke andet end tage det til passiv efterretning: »jo, javel«.

Dansk grammatik derimod er en klargørelse af mine egne regler. Hvis en lærer skulle finde på at sige at *hus* hedder *hus* i flertal, så kan jeg – ud fra dyb viden og solid autoritet – sige at dette ikke er rigtigt. For sproget – det er jo mit. I dansk grammatik henter man vi-

den indefra og løfter den op i bevidstheden. At studere sit modersmål er at studere sig selv. Her kan man få sig en kil-drende aha-oplevelse ved at få noget at vide som man dybt nede ved i forvejen: bevidstgørelse, et sjælens løft.

Det må dog være sand humanisme. Så der er noget der ikke stemmer. Noget der kræver en forklaring.

Grammatik som smertensbarn

Det forekommer mig at være et mysterium omkring grammatikken at den så at sige altid bliver en yngleplads for misforståelser, fejlorienteringer, skæve prioriteringer og allehånde mental støj. Lige fra det faktum at skoleelever synes at emnet er møgkedeligt til et andet faktum, nemlig at danske grammatikker til ikke-fagfolk altid indeholder fejlagtige udsagn om den sproglige virkelighed.

Lad mig tage en vilkårligt valgt lærebog: Bundgård, A. og Schmidt, Th. Gads Grammatik. DANSK 1994. Efter et par overvejelser om grundled og nævnefald overfor genstandsled og genstandsfald, kan der læses: »Alligevel bruger vi i nogle tilfælde de andre former *mig, dig, ham, hende* osv. som grundled. I visse tilfælde er denne »forkerte« brug endda korrekt dansk (...) – *Det er bare min far og mig.*«

På nogen måde overhovedet – gåseøjne eller ej – at udnævne en gængshed som omsagnsledstypen *Det er mig* til forkert eller mærkværdigt sprog, er totalt misvisende og dybt uprofessionelt.

Og således overalt. Grammatik ser simpelthen ud til at fremme urimelighe-

derne. Jeg vil i det følgende diskutere eksempler og forklaringer.

Grammatik som fortrængning

Det der slår den der tager sig for at studere grammatikken som oplevelsesmæssigt emne, er først og fremmest de ovennævnte pædagogiske problemer ved denne sprogvidenskabelige disciplin: grammatik er kedeligt, det er velkendt. Ved nærmere eftertanke er dette imidlertid temmelig ejendommeligt, aldenstund enhver sprogbruger har en glørværdig fortid som grammatiker. Alle har i deres barndom arbejdet effektivt og enestående energisk med deres modersmåls grammatik – endda uden at diskutere dette med andre. Det foregik i tavshed og privat. Kun en sjælden smutter som fx *jeg løbde* for *jeg løb* viste hvilket enormt sprogligt analysearbejde der gik for sig. De grammatiske overvejelser har altså på et tidspunkt været til stede hos barnet – på hvilket bevidsthedsplan det end måtte være. Og man kan derfor omvendt undre sig over at ikke enhver fuldbefaren sprogbruger kan sætte sig i sin lænestol, lukke øjnene og på kort tid producere en dansk grammatik. For om noget sted så gælder indenfor grammatisk analyse Platons udsagn om at al erkendelse er erindring.

Det er ikke mystisk at sprogreglerne ikke af sig selv er tilstede i bevidstheden. Også reglerne for at cykle og køre bil har vi skubbet ud af oplevelsen. Men det virkelig mærkelige er at de sproglige mellemregnskaber ikke kan kaldes frem igen, sådan som ved cykling og bilkørsel. Og når man tænker på det besvær hvormed de ved ydre tvang bliver skubbet tilbage i bevidstheden – dvs. grammatikundervisning – kan problemet næsten kun opfattes som en fortrængning.

Men hvilken grund skulle der være til at sky bevidsthed om sprogreglerne, om

de sproglige mellemregnskaber? Det er ikke så lige til at afgøre. Måske er der tale om afsmitning fra andre mellemregnskaber, som man nødig vil have op i bevidstheden. Al socialisering er jo ydre magtbud der gøres indre: internalisering, som det også hedder. Et skematisk eksempel: Jeg har lyst til at lege med Knud. Min far synes ikke jeg skal lege med Knud. Det er givet at jeg taber denne magtkamp med min far. Men jeg taber endda også mig selv. Thi for at få fred gør jeg hans norm til min, og ender altså med selv at synes at det er forkert at lege med Knud. Det er klart at der er meget i mig der vil stritte imod at blive bevidst om mellemregnskaberne bag min nuværende norm om at man ikke bør lege med Knud. Alle mine gamle følelser vil vælge frem, mit nederlag, min vrede overfor min far osv. Mellemregnskaber er farligt materiale – og dette overføres så til sproget. Hele det tidlige erindrings- og erfaringslag er forbudt område.

Måske er denne antagelse bekræftet af det jeg vil kalde Mellemregnskabernes Mysterium. Det er en oplevelse enhver dansker med fremmedsprogskendskab har haft. For mig skete det første gang da jeg som gymnasiast talte med en tysk dreng på ca. 10. Pludselig sagde denne knøs til mig i samtalens løb: »*Aber das hätte er gar nicht wissen können*«. Jeg havde netop i skolen knoklet med denne konjunktivkonstruktion. Og nu stod han der og brugte den bare som var det ingenting. Endda uden at kende ordet *konjunktiv*. Han var fuldstændig mellemregnskabs-uskyldig. Det var ikke til at forstå. Jeg har senere oplevet danskere der simpelthen ikke ville tro at nogle tyskere ikke kendte ordene *nominativ*, *akkusativ* osv.

Socialnormernes psykologiske mellemregnskaber (dvs. deres oprindelse)

er åbenbart et tabuemne der fascinerer og foruroliger.

Hvis det er rigtigt at grammatik er et farligt emne, kunne det – sammen med dårlig undervisningspædagogik – forklare dets ringe »publikumssucces«. Grammatikken følges ofte – men ikke med nødvendighed – af et stivsinde pædanti: Dansk læreren er på hospitalet. På gangen får han et hjerteanfald og støtter sig til væggen. En sygeplejerske kommer farende: »Hurtigt, lig Dem ned. Skynd Dem og lig Dem ned«. Med opbydelsen af sine sidste kræfter svarer han hende: »Det hedder ikke – *Lig Dem ned*, men *Læg Dem ned*«.

Grammatik som kulturel fokusering

Grammatik er virkelig et europæisk smertensbarn. For samtidig med at det, som anført, kunne se ud til at være et psykologisk tabu, er det videnskabshistorisk blevet ophøjet til sprogets inderste eksistensplan, til den fundamentale sprogvidenskabelige synsvinkel.

I oldtiden var der to sprogskoler. Den ene havde hovedsæde i Pergamon i Lilleasien og var præget af stoikerne. De kaldtes anomalisterne og havde deres navn efter deres understregning af undtagelserne, uregelmæssighederne i sproget. Og ikke overraskende var de der påpegede undtagelser, meget mere tolerante end de der understregede regelmæssighederne. De andre holdt til i Alexandria og kaldtes analogisterne (dvs. logisterne). Og det blev afgørende for al sprogtenkning i Europa til dags dato at de sidstnævnte vandt og dermed grundlagde og retningsbestemte sprog- og litteraturvidenskaben. *Grammatik* var oprindelig fællesbetegnelsen for begge disse videnskaber.

Sprogvidenskaben i Alexandria var både teoretisk-logisk og praktisk. Det

drejede sig bl.a. om at bevare og udlægge klassikerne. De første ordbøger var simple opregninger af svære og forældede ord hos Homer og andre. Stoikerne havde en anden erkendelsestrang. De ville ved hjælp af sproget oplede og bestemme tingenes urvæsen. For at kunne gøre dette måtte de trænge frem til ordenes oprindelige form, – og der ved grundlagde de etymologien, læren om ordenes historiske udvikling. Ordene, der i en fjern guldalder havde været i umiddelbar samklang med tingene, var efterhånden blevet forvansket og måtte derfor dirkes op for at man kunne nå frem til deres sande – græsk: *etymos* – betydning. Med dette mål for øje var stoikerne naturligvis meget overbærende overfor sprogets skavanker og uregelmæssigheder. De var sprogligt tolerante. Lige modsat de alexandrinske skolemestre, som altså blev dem der prægede den europæiske sprogforståelse.

I dette miljø skete, som Paul Diderichsen skriver i »Sprogsyn og sproglig opdragelse«, den skæbnesvangre identifikation af logik og sprog. I stedet for med stoikerne at se grammatikken som et sammensurium af regler og undtagelser, blev sproget opfattet som det højeste udtryk for fornuften. Og sproget og dets regler blev dyrket som et formål i sig selv. Ordet *hellenisme* betød oprindeligt sprogrigtighed (indtil en tysk forsker gav det sin nuværende betydning).

Sproget var tanken, sprogfejl var således tankefejl. Dette har voldt ufattelige lidelser for alle de europæiske sprogbrugere hvis naturlige talesprog ikke svarede til det pågældende standardsprog.

Den grammatiske fokusering medførte at andre aspekter af sproget blev skrællet væk; intonation og først og fremmest forholdet mellem sprog og

kommunikationssituation. Altså det sprogbrugerne faktisk bruger sproget til. I århundreder har man således studeret sproget på tværs af sprogbrugernes oplevelser. Sproganalyse blev med rette opfattet som en livsfjern beskæftigelse. I stedet for at introducere til sprogvidenskaben via sprogbrugernes egne umiddelbare erfaringer, tog man udgangspunkt i et enkelt, oplevelsesfjernt aspekt – grammatikken – og søgte at gøre den forståelig.

Denne handicappede situation har medført det jeg vil kalde Titte Bøh-effekten, nemlig dette at jublen ingen ende ville tage hvergang man opdagede og anerkendte nogle af de sprogaspekter man tidligere havde skåret fra. Det skete i øvrigt gerne med inspiration fra andre videnskaber. Således var det en antropolog (Malinowski) der gjorde opmærksom på fænomenet kontekst og en filosof (Austin) der påpegede begrebet sproghandling.

Men overtroen på grammatikken som sprogets inderste og dybeste væsensform er ikke sådan at ryste af efter to tusind år. Således læser man i »Håndbog i Nudansk« (ved Galberg Jacobsen og Stray Jørgensen. 1992:82) i en omtale af bydeformerne *Saml benene!*, *Åbn lige et vindue!* følgende: »For selv om de principielt set er fuldt korrekte, så er det en kendsgerning at de ofte virker ret afstikkende eller ligefrem frastødende«. Udsagnet giver kun mening hvis »principielt« betyder grammatisk. Men det er dog et amputeret sprogsyn at have hvor det grammatiske er det egentlige og centrale og de fonetiske forhold blot tilfældige biomstændigheder. I »Sprogrevet« fra DR (Nr. 104. 1995) fortæller Erik Hansen om entalsformen *forælder* og viser at der er tale om en helt regelret grammatisk konstruktion. Han fortsætter: »Hvis jeg skal være helt ærlig, indrømmer jeg at jeg ikke rigtig

har vænnet mig til formen en *forælder*. Men det er noget helt irrationelt. Det er det danske folk der skaber sproget, og når der er et klart behov for et nyt ord, så opstår det på den ene eller anden måde«.

Men det er dog en underlig måde at anskue sproget på – at beskrive det grammatiske som det egentlig sprogvidenskabelige og ordets klang og sociale status som noget der skal udtrykkes i dybt personlige vendinger. Dette at ordet af mange opfattes som klodset er ligeså vel et sprogvidenskabeligt faktum som dets grammatiske dannelsesmåde.

Denne grammatiske skævorientering er altså kulturbestemt. Den er således bestemt ikke på færde i den klassiske fortælling, hvor antropologen spørger en indfødt om hvad ordet *høvding* hedder i flertal. »Det kan man ikke sige«, lyder svaret, »for der er jo aldrig to!«.

Grammatik som argument

Forvirringen omkring grammatik viser sig på endnu et felt – og ikke mindre konsekvensrigt. Sprogterapeuten Haya-kawa understreger som et alvorligt sprogproblem den manglende evne til at skelne mellem sprog og virkelighed, mellem kort og terræn. Og mens der næppe er mange der går fejl mellem en hest og så ordet *hest*, så er der en hel del der har svært ved at skelne sproget fra beskrivelsen af sproget. Det udtrykker sig i at selve ordet *grammatik* er tvetydigt. Det kan både betegne de sproglige processer inde i hovedet på sprogbrugeren og sprogforskerens redegørelse for disse processer. Fordi man roder disse to fænomener sammen begynder man at argumentere fra beskrivelsen til virkeligheden. I ovennævnte grammatik af Bundgård og Schmidt står der om typen *det må ka' lade sig gøre* at den er forkert fordi »en sætning kan kun indeholde ét finit udsagnsled«. Hertil må man

spørge hvor i alverden forfatterne dog ved det fra? Åbenlyst ikke fra sproget selv. Sandsynligvis fra ældre og altså forældede grammatikker (man kunne også spørge om *ka'* overhovedet er finit udsagnsled i ovennævnte sætning. Under alle omstændigheder er argumentationen og sprogbeskrivelsen uholdbar). Hvis der er uoverensstemmelse mellem et fænomen og beskrivelsen af dette fænomen, er det dog beskrivelsen der skal ændres, hvis det skal gælde for videnskab. Selvfølgelig kan man ønske at folk taler på en bestemt måde. Men så er det urimeligt at kalde det sprogvidenskab. Metoden minder om vittigheden om soldaten der melder: »Landsbyen derhenne er ikke aftegnet på kortet«. Hvortil kaptajnen svarer: »Udslet den!«.

Grammatik og sprogrigtighed

Det brændende sproglige spørgsmål har altid været hvorfor en hest hedder *en hest*. Hvad er relationen mellem ord og ting – og hvad er kraften i denne relation? Som ved andre socialnormer er der tale om et magtbud, men dette har været svært at indse. Og man har, for at undgå at indse dette, grebet til grammatikken og forklaret at forkastelige udtryk stred mod grammatikken. Og hermed var striden gjort objektiv og ikke-social, ikke-magtstyret. Det må hedde *Peter og jeg kommer* og ikke *Peter og mig kommer* FORDI... og så noget med kasus og grundled. Ikke fordi det er elitens sprogbrug. Denne overtro fungerer som bekendt endnu.

Men grammatik og sprogrigtighed befinder sig på to forskellige planer. For mange år siden klandrede man udtrykket *Jeg følges med dig*. Det var forkert FORDI den var opstået som en sammenblanding af *Jeg følger dig* og *Jeg følges af dig*. Denne grammatiske beskrivelse gælder stadig – men i dagens

sprog gælder udtrykket som fuldstændig korrekt. Det grammatiske plan er ikke afgørende. Følgende vittighed illustrerer den fejlagtige tankegang: »To fanger mødtes i en tysk KZ-lejr på et tidspunkt efter den 10. maj 1941 hvor Hess, Førerens stedfortræder, var fløjet til England. Den ene spurgte: »Hvorfor er du her?« hvortil den anden svarede: »Jo, jeg påstod den 5. maj at Hess var sindssyg«. Men hvorfor er så du her? »Jo«, svarede den første, »Jeg påstod den 15. maj at Hess ikke var sindssyg«.

Men det er svært og ubehageligt at erkende at sproget, der så tydeligt kommer indefra, er styret af et ydre magtbud. Og i den almene forståelse er sproget isoleret fra sin sociale oprindelse og styring. Som fx i følgende: »Rigsdansk udmærker sig frem for de andre lag ved et rigere ordforråd og mere korrekt sætningsbygning« (Coblenzer, H. og Muhar, F. Åndedræt og stemme. 1988: 124). I virkeligheden er dette cirkelsnak. Man har udnævnt en sprogform til at være den rigtige og nævner så som et karakteristisk træk ved den at den er rigtig. Men det modsatte kunne ikke være tilfældet.

Men selvfølgelig er det ikke de indre sproglige fænomener i sig selv der styrer om de er rigtige, men den ydre opfattelse af dem. Som i vittigheden om Hess.

Men både læg og lærd bliver ved med at lede efter årsagen til sprogrigtigheden inde i sproget. Det er samme uvidenhed, som hvis man, dengang da Jytte Hilden havde haft en forkert kjole på til taffel hos dronningen, gav sig til at lede efter forkertheden inde i kjolen, i dens syning og mønster.

Lad os give dette svære emne en ekstra klargørelse. De sociale adfærdsformer – sprog, pålædning osv. – har to planer: som materiale og som socialt signal. Ligesom Jytte Hildens problem

ikke var på materiale-planet er såkaldte sprogfejl det heller ikke.

Man kan i sprogets verden vælge mellem I) *Så er der kaffe til dem der vil have det* og II) *Så er der kaffe til de der vil have det*. Begge sætninger forekommer. Den ældre generation oplever I som den mest rimelige, de yngre synes at II er mest neutral og naturlig. Men hvilken af dem man end kalder fejlagtig eller uhensigtsmæssig, så gælder det at den sociale støj ligger på signalplanet, ikke på materialeplanet. KZ-fangernes problem var ikke deres psykiatriske diagnose — materiale-planet — men det politiske udtryk i diagnosen: signalplanet. Man kan naturligvis beskrive forskellen mellem I og II grammatisk, men dette er ikke det forårsagende niveau. Grammatik er ikke lovregler, men snarere en art mnemotekniske regler. Det er absurd at bruge den grammatiske beskrivelse imod sproget.

Det man kalder sprogfejl er altså ikke grammatiske skavanker. Problemet er udtrykkets signal, ikke dets materiale. Det samme grammatiske materiale kan bruges til at give signalet: acceptabelt sprog eller ikke-acceptabelt sprog. På et tidspunkt i sprogets historie var *Hvem kommer?* en slem grammatisk fejl for *Hvo kommer?* Man kan fornemme det ved at forestille sig hvordan en tysker ville reagere på *Wem kommt?* I nutidens dansk bruges det selvsamme grammatiske materiale — *Hvem kommer?* — til at give signalet: acceptabelt sprog. Tilsvarende med fx *mig synes* og *jeg synes* — og videre gennem hele sproghistorien. Sproghistorie er jo ikke blot at formerne ændrer udseende, men også at deres sociale status ændres.

Forskellen på materiale og signal er også tydelig fx ved afrikaans i Sydafrika der længe regnedes for hollandsk —

mindre godt hollandsk. Først i 1920 fik det et anerkendt navn! Og hermed også en ortografi og selvstændig grammatikbeskrivelse. Dvs. den samme sprogform der før 1920 opfattedes som vanarted hollandsk blev nu vurderet som korrekt afrikaans. Fra det ene øjeblik til det andet skete denne forandring — men intet sprogligt var anderledes. Den selvsamme grammatik der den ene dag var korrekt, blev den næste dag ukorrekt. Tydeligere kan det vel næppe demonstreres hvordan sprogrigtighed og grammatik er på to forskellige niveauer.

Grammatik og sprogforsker

En sprogforsker skal hverken hetze eller promovere sprogformer. Han skal blot hidsætte sin viden om sprogformer og deres sociale status. Han skal ikke være tolerant. Forstået på den måde at det er lige meget om han er tolerant eller konservativ. Hans private sym- og antipatier er irrelevante. Om han synes bedst om *seminarium* eller *seminarie*, *han er større end jeg* eller *han er større end mig*, ja, det må han holde for sig selv.

Når en sprogforsker udfører sin opgave fagligt forsvarligt som objektiv beskriver, ja så vil han ofte blive opfattet som ekstremt tolerant, provokerende osv. Hvis han derimod røgter sit job dårligt, er fordomsfuld og markedsfører sine personlige meninger osv., ja så regnes han for en forstandig og besindig videnskabsmand. Så omvendt er grammatikkens verden.

*Lars Henriksen, f. 1945,
sprogpsykolog, ph.d.,
ansat som adjunkt i dansk sprog
ved Århus Universitet.*

Akademisk og pædagogisk

Carsten Elbros kritiske analyse af pædagogiske fagudtryk i majnummeret af Mål & Mæle er på flere måder interessant læsning. Man bliver hurtigt klar over, at der står langt mere på spil end blot en interesse i at få afklaret den pædagogiske sprogbrug. Det behov føler jeg bestemt også, og jeg deler ganske irritationen over upræcise pædagogiske slagord med et ideologisk værdiindhold, der styrer meningsdannelsen og vanskeliggør en egentlig pædagogisk debat. I dagens folkeskole er ureflekteret accept af kollektive normer i højere kurs end individuel tankevirksomhed. *Eleverne* skal vi opdrage til selvstændig tænkning, åndsfrihed og tolerance, men Gud nåde og trøste den arme lærer, der udtaler sig kritisk om enhedsskolen, tværfaglig undervisning eller undervisningsdifferentiering! Jo, jeg forstår skam godt Carsten Elbros frustrationer et meget langt stykke. Men jeg er bestemt ikke enig hele vejen.

Sjældent har jeg i en faglig artikel set så mange ord ladet med afsenderholdninger som i denne, desuagtet artiklen selv kritiserer andre for at vælge ord, der mere signalerer holdninger end udtrykker et præcist indhold. Elbro ironiserer, læser bevidst uvenligt, gør sig munter på lærernes bekostning og bruger ord, der giver indtryk af, at han må føle sig i fjendeland: »Dog har brugerne af *læring* en *diskussionsteknisk fordel*«. »Heri består *tricket*«, »pædagogisk *jargon*«, »den *uindviede*«, »hvem vil måske tage udgangspunkt i det *halve*

menneske?«, »valget af *sødemiddel* er dog ikke helt tilfældigt« osv.

Fremgangsmåden

Man kan i høj grad diskutere det rimelige i Elbros fremgangsmåde: ud fra en samling korte, hastigt nedskrevne ansøgninger om støtte til forsøgsundervisning at foretage en detaljeret sproglig og begrebsmæssig analyse af folkeskolelæreres fagsprog. Det er selvfølgelig fristende for en sprogmand og læseforsker at udnytte adgangen til et sådant materiale. Men siger det nødvendigvis noget om kvaliteten af lærernes undervisning, at deres sproglige udtryksform ikke står for en nærmere analyse med den semantiske tættekam? Og mon det vil være særlig befordrende for det fremtidige samarbejde mellem forskere og lærere, når det rygtes, at man risikerer at blive sat i den akademiske gabelstok, det være sig nok så meget uden navns nævnelser, hvis man ikke bruger de helt rigtige ord i en skriftlig henvendelse?

Uenighed

Men hertil kommer, at Carsten Elbros sproglige analyse af, og ikke mindst indirekte markerede holdning til, nogle af de centrale pædagogiske fagord og begreber tyder på, at der snarere er tale om et alvorligt sammenstød mellem et positivistisk og et humanistisk videnskabs-syn end blot lidt uenighed om nogle ord. Alvorligt, fordi det grundlæggende modsætningsforhold til pædagogisk-

psykologisk tænkning, som jeg mener at læse ud af artiklen, kan vanskeliggøre en frugtbar dialog mellem tilhængerne af de forskellige synspunkter i den hjemlige læsedebat, især når meningsforskellene ikke kommer åbent frem. Det er uheldigt på et tidspunkt, hvor samfundet ser frem til en effektiv, samlet indsats på læseområdet.

Læring

I enhver pædagogisk sammenhæng er begreberne *undervisning* og *indlæring* helt centrale, så det er vigtigt, at vi knytter det samme begrebsindhold til de samme ord, når vi taler om disse forhold. Derfor er Elbros analyse af ordet *læring* velkommen. Han kritiserer ordet for at være et sprogligt tilbageskridt, når vi i forvejen har navneordene *undervisning* og *indlæring*, fordi tvetydigheden i den danske betydning af at *lære* derved genopstår. Hvis den ene part med *læring* mener »den forståelse, et barn er nået frem til på et nyt vidensområde«, mens den anden part mener »lærerens undervisning«, vil en ytring som fx »Den læring, der er foregået i dansk siden jul« jo betyde to vidt forskellige ting. Og helt forvirrende bliver det, hvis nogen, som Elbro mener det sker (side 21), slår *undervisning* og *indlæring* sammen til ordet *læring*. Så en semantisk afklaring må der til.

Elbro er opmærksom på, at ordet bruges for »at se på undervisningen fra elevens side«, og antyder dermed selv, at ordet nok er dannet, for at man kan tale isoleret om det enkelte barns faktiske udbytte af undervisningen. Ordet *indlæring* er i almindelig sprogbrug efterhånden blevet kædet så tæt sammen med skole og formaliseret undervisning, at man er lige ved at opfatte undervisning som den nødvendige og tilstrækkelige betingelse for, at indlæring kan finde sted. Og ordet formidler bille-

det af en passiv elev, der får noget puttet *ind*. Det er disse medbetydninger, der nu reageres sprogligt imod. For undervisning medfører som bekendt langt fra altid den tilsigtede indlæring (så ville det være nemt at være lærer!), og omvendt er noget indlært langt fra altid kun et resultat af formaliseret undervisning (fx børn, der har lært at læse, før de kom i skole). Så der er opstået et behov for at bryde indtrykket af et fast årsag-virkningsforhold mellem de to begreber og for at kunne tale om *læring* som den forståelse på det pågældende faglige område, eleven er nået frem til, uanset indlæringsmåden.

Hvis man derimod mener, at indlæring kun kan være et resultat af formaliseret undervisning, har man ikke behov for en sproglig nydannelse på området, og man vil, som Elbro gør det, gå imod ordet *læring* og se det som udtryk for en bekymrende tendens til at ville lægge mindre vægt på undervisningens indhold og betydning og i stedet sætte elevens indlæring/læring i fokus (side 21 f.). Elbro skriver: »Lærere, der bruger ordet *læring* i stedet for *indlæring*, fremhæver således ofte elevens aktive deltagelse i undervisningen«. Det er muligt. Men aktiv deltagelse er i givet fald da heller ikke det dårligste udgangspunkt for engagement og tankevirksomhed og dermed for at lære noget.

To syn på indlæring

Kernen i den teoretiske uenighed når vi frem til, når Elbro skriver: »Men der ligger en pointe i at slå *undervisning* og *indlæring* sammen i det elevorienterede ord *læring*. Derved forsøger man for det første at udviske skellet (...) For det andet ser man begge dele fra elevens synsvinkel. Det svarer til at sige, at man ikke er interesseret i, hvad underviseren gør, men udelukkende i, hvad eleven lærer

sig: *man kan strengt taget ikke lære andre noget, men kan kun give dem anledning til, at de lærer sig noget.* Om det er en god synsvinkel på undervisning er ikke et sprogligt, men et pædagogisk problem.« (Min fremhævning.)

Jeg efterlyser Elbros syn på det fremhævede udsagn. Han antyder uenighed (»Om det er en god synsvinkel ...«), men lad os få synspunkter og argumenter klart frem! Elbro har ganske ret i, at *læring* signalerer, at »man ser begge dele fra elevens synsvinkel«, men dét udelukker da ikke, som Elbro mener, at man også interesserer sig for undervisningen. Jeg taler ikke om, at vi lige så godt kan sende alle lærerne hjem, men om, at den indlæringspsykologiske interesse nu omsider retter sig mod, hvad der foregår i barnets hoved, når vi tilrettelægger undervisningen på den eller den måde. Alt for længe har vi kun set på indlæringen fra den voksnes synsvinkel. Nu er det vores indsigt i barnets måde at tilegne sig ny viden på, der skal styre undervisningen, og ikke omvendt. Lærerne er bestemt ikke blevet mindre interesseret i undervisningen, men tværtimod optaget af, hvordan dens form og indhold bedst kan fremme den enkelte elevs læring.

Efter det positivistiske videnskabs-syn, pædagogisk udmøntet i behavioristisk indlærings teori, er indlærings resultat alene afhængig af, om viden bliver tilført i systematiske påvirkningssituationer. Så forenklet tror jeg ikke, Elbro ser på det. Men hans bekymring for konsekvensen af at ville se på undervisningen også fra elevens side harmonerer meget dårligt med det vel-dokumenterede syn på indlæring, at barnet gradvis opbygger sin viden ved at opstille (ubevidst) subjektive hypoteser om nye vidensområder, som det først er i stand til at revidere, når det selv *indser*, at de er mangelfulde i for-

hold til omverdenens normer på det pågældende område, fx læsning og stavning (den såkaldt konstruktivistiske indlærings teori). *Barnet skaber aktivt sin egen viden og indsigt på grundlag af de muligheder for praktisk og teoretisk erfaringsdannelse, som undervisningen/læreren giver det.* Sådan er forholdet lærer-elev og undervisning-indlæring inden for det humanistiske videnskabssyn, inspireret af den kognitive indlæringspsykologi.

Åben debat

Jeg har forsøgt at bringe nogle spørgsmål frem, som ofte ligger skjult under overfladen på læsedebatten, nøjagtigt som jeg i Elbros artikel så nogle afgørende forskelle i synet på indlæring sløret som et sprogligt problem eller omtalt som et pædagogisk problem, Elbro ikke ville tage åbent stilling til (side 22). Men diskussioner om læseundervisning må nødvendigvis dreje sig om både *læreprocessen* og *læseprocessen*, så vi kan ikke splitte os op i faggrupper og tro, vi kan dække os ind ved kun at udtale os om de *enkeltelementer* ved læseindlæringen, vi formodes at vide mest om. Det giver et skævt billede af den læsepædagogiske problemstilling.

Kjeld Kjertmann (f. 1938).

*Lærer, cand.pæd. i dansk,
ph.d.-stipendiat*

*v. Institut for dansk, fremmedsprog
og religion,*

Danmarks Lærerhøjskole.

Beskrivelse eller vurdering?

Min kritiske analyse af de læsepædagogiske modeord havde en vis slagside. Det kan jeg godt se. Mange af ordene tilhører den samme pædagogiske forestillingsverden, og det kan virke unfair

overfor denne verden, at det netop er dens sprogbrug, der bliver til genstand for kritikken. Det var ikke meningen og burde være irrelevant for artiklens hovedpåstand, at ordene bliver brugt om værdiforestillinger vedrørende undervisning snarere end om konkret indhold eller metoder i undervisningen.

Kjeld Kjertmann har ret i, at *indlæring* ikke er neutralt over for ideer om undervisning. Ordbog over det Danske Sprog angiver blandt andet betydningen 'oplære en i, lære en noget (helt, til bunds)', og det er jo netop undervisning med læreren som grundled. Derfor kan *indlæring* ikke så godt bruges, hvis man vil have den *lærende* person som grundled og mener, 'hvad mennesker lærer sig i og uden for undervisningen'. Man kunne så vælge at tale om *at lære sig noget* eller *at sætte sig ind i noget*, om *tilegnelse af kundskaber, erhvervelse af færdigheder*, om *øgende fornemmelse og forståelse*, eller om *voksende livsduelighed og livsvisdom*. Men man har valgt *læring*.

Der er ikke noget specielt dadelværdigt ved, at man også fører pædagogiske debatter ved hjælp af overtalende ord. Tænk blot på kampen om ordene *natur* og *naturlig*: »Naturligt kildevand fra Jordens indre til dit!« Eller »Steradent – den naturlige pleje til kunstige tænder«. Hvis man tilsvarende kan kapse en ny afledning, *læring*, til brug for sit synspunkt på undervisning og indlæring, så er det da bare godt gået.

Selvfølgerlig er det en god idé også at se på undervisningen ud fra, hvad der foregår i elevens hoved. Jeg tror ikke, at der findes én lærer, der ville benægte det. Og den procesorienterede skrivepædagogik er da et *klart* fremskridt, som jeg selv har støttet længe, f.eks. ved at være med til at tildele Undervisningsministeriets læremiddelpris til et undervisningsmateriale i procesorienteret

skriveundervisning (*Mens du skriver 2*). Der kan heller ikke være tvivl om, at både indsigt i læsning og indsigt i pædagogik yder selvstændige bidrag til udformningen af læseundervisningen. At det i øvrigt er mit synspunkt, at man godt og meningsfuldt kan beskæftige sig med én ting ad gangen, er vel ikke så relevant.

Endelig mener jeg, at Kjeld Kjertmanns bemærkninger er en god demonstration af, hvad min artikel om nogle læsepædagogiske udtryk skulle vise. I kerneafsnittet »To syn på indlæring« efterlyser Kjeld Kjertmann mit *syn* på læseundervisning, dvs. mit *synspunkt* på, hvordan man bedst lærer børn at læse. Artiklens hovedpåstand var netop, at de behandlede fagord var særlige ved at markere personlige *synspunkter på* eller *indstillinger* til undervisning snarere end *konkret indhold* i undervisning. Emnet for artiklen var at beskrive ordenes betydningsindhold, *ikke* at give en vurdering af den tilhørende pædagogiske forestillingsverden, og da slet ikke at vurdere læreres kvalifikationer. Det ville være absurd på det givne grundlag.

CE

Facitliste til Sprogviden

1. b. Jeremias' bog 31.15, jf. Matth. 2.18.
2. Der er ingen vej udenom: *dobbelt-v*!
3. Betydningen er 'det er ikke alt(sammen) guld, (det) som skinner' eller på en anden måde: 'det er ikke alt som skinner, der er guld', hvilket vil sige at det rene bras kan tage sig flot ud, så længe man ikke ser ordentligt efter.
4. c. Ordet stammer fra plattysk og hedder på højtysk *Fegefeuer*.
5. Ja, det skulle være *inklusive*, ligesom det hedder *eksklusive montering og afbalancering*. Retskrivningsordbogen giver os lov til selv at bestemme om der skal *s* mellem *straffespark* og *konkurrence*.
6. *Klint* har sin egen historie tilbage til det tidligste danske sprog. De andre ord har en anden rod tilbage til et ord i indoeuropæisk med betydningen 'klæbe, smøre'.
7. Der er ikke punktum efter forkortelser af metersystemet og visse andre målesystemer. Der er heller ikke punktum efter forkortelser, der bruges i talt sprog. Undtagelser er forkortede titler og navne, som har punktum.
8. *at have fod på noget*
9. Der er mindst syv forskellige ord:
 - a. navneord 'vej, retning', »vend papiret på den anden led«,
 - b. navneord 'bevægelig sammenføjning', *knæled, kædeled* osv.,
 - c. navneord 'låge, lukke', »der er et led, hvor jernbanen krydser stien«,
 - d. tillægsord 'fæl, ond', »en led karl«,
 - e. datid af udsagnsordet *lide* 'pines, forringes',
 - f. bydeform af udsagnsordet *lede* 'føre'.
 - g. bydeform af udsagnsordet *lede* 'søge efter'.
10. Billedet *ind imellem* burde stå før udsagnsleddet *udbydes*. Der skal ikke være kommaer omkring *kontra deciderede vagttilsyn*. *Kontra* burde snarere være *og*. Der skal ikke være punktum efter *pladshunde*. *Sikkerhedsmæssige* skulle have været *sikkerhedsmæssigt*. Endelig skal der ikke være kommaer omkring *kombineret med elektronisk sikring*. Derimod er der ikke noget alvorligt forkert ved *lukkerondering*; en *rondering* (eller *rundering*, som *Retskrivningsordbogen anfører*) er en 'vagtrunde'. Og det sidste *t* i *utroligt* er valgfrit, selv om det nok vil genere nogen.

Sprogviden

1. Hvad er den oprindelige betydning af *ramaskrig*?
 - a. *Rama* er det keltisk/nordiske navn på fiskehejren, og et *ramaskrig* er dens skingrende (og varslende) skrig.
 - b. Et skrig som hørtes i byen *Rahma*, omtalt i det Gamle Testamente.
 - c. Hyl som udstødes af polynesiske stammer når de udfører deres rituelle høstdans *râmeh*.
2. Tegnet % kan skrives *procent*, og § kan skrives *paragraf*. Hvordan staver man til *w*?
3. Et gammelt dansk mundheld lyder »Det er ikke alt guld som glimrer«. Hvad betyder det, og hvordan analyseres det sprogligt?
4. På ældre dansk kunne man sværge og bande *ved fejefyr*. Hvad er *fejefyr*?
 - a. Det er en ren afholdsed (som *ved grød*): man bander ved den fyrrekost som blev brugt til at feje gulv med.
 - b. *Fejefyr* er et af guden Thors navne. Oprindelse og betydning ukendt.
 - c. *Fejefyr* er skærsilden.
5. Er der noget galt i følgende sætning: »Folk af den type som lige skal se en VM-fodboldkamp, inklusiv omkamp og straffesparkkonkurrence«?
6. Et af de følgende ord er ikke i familie med de andre. Hvilket?
klid, klint, kline, klister, klæbe, klæde, klæg.
7. Er der regler for, hvornår en forkortelse skrives uden punktum, f.eks. *km, edb, HT, dB, tv, ms*, men *ca., m.fl., kr., H.O.A. Kjeldsen, dr. phil. M. Pihl*?
8. Et af disse udtryk med *fod* er næppe mere end 30 år gammelt i dansk. Hvilket?
have fod på noget
(‘have under kontrol’),
få foden under eget bord
(‘få egen bolig’),
få kolde fødder
(‘fortryde’),
få fødder at gå på
(‘forsvinde, blive brugt’).
9. Hvor mange forskellige danske ord skrives *led*?
10. Find mindst fem fejl i dette afsnit fra et undervisningsmateriale for vagtfunktionærer (»opsynsmænd«):
»Der er også det perspektiv, at vi, fordi pladshunde udbydes ind imellem til utroligt uhørt lave priser, risikerer at kunden på grund af prisforskellen på pladshund, kontra deciderede vagttilsyn, vælger pladshunde. frem for den sikkerhedsmæssige mere forsvarlige løsning, eksempelvis en lukkerondering, kombineret med elektronisk sikring, vil være.«